

В. А. Устименко,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України

Р. А. Джабраїлов,
доктор юридичних наук, доцент,
заступник завідувача відділу проблем
модернізації господарського права
та законодавства Інституту
економіко-правових досліджень НАН України

УДК 346.11

ГОСПОДАРСЬКИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ – ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ

У статті висвітлено основні етапи кодифікації господарського законодавства України. Розглянуто приклади із зарубіжного досвіду побудови системи правового регулювання економічних відносин. Наведено аргументи щодо безпідставності ідеї про скасування Господарського кодексу України.

Ключові слова: Господарський кодекс України, господарське законодавство, кодифікація, економічні відносини.

Вже 12 років як вступив у силу Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. За цей час ефективність системи господарського законодавства значно зросла, що зумовлено постійною роботою по вдосконаленню якості господарсько-правових норм. В основу такої роботи покладено принцип поглиблення кодифікації, нарощування змісту Кодексу за рахунок доповнення новими положеннями, що враховують мінливі потреби економіки держави і результати правозастосовної практики.

Прийняття Господарського кодексу України (далі – ГК України) слід визнати усвідомленим кроком з боку держави, адекватною реакцією на складні економічні процеси, упорядкування яких виключно цивільно-правовими або адміністративно-правовими методами не

представляється можливим. Не випадково сама ідея розробки і прийняття кодифікованого акта у сфері господарського законодавства виникла на етапі становлення Української держави, коли закони вільного ринку, не передбачаючи будь-яких обмежень, створювали передумови для виникнення структурних диспропорцій в економіці. Досить пригадати результати приватизації об'єктів права державної та комунальної власності, що призвели до ущемлення інтересів народу України.

Слід вважати, що ці та інші обставини зумовили зародження ідеї розробки Господарського (торгового) кодексу України, що одержала закріплення в Концепції судово-правової реформи в Україні, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 р.

Важливо відзначити, що одночасно з ГК

Україні 16 січня 2003 р. була прийнята нова редакція Цивільного кодексу України. Однак увагу зарубіжних вчених привернув ГК України, текст якого в тому ж році був переведений на англійську мову. Цю роботу виконав професор порівняльного права Лондонського університету У. Батлер, який відзначив в анотації і у вступі до перекладу наступне: «З усіх кодексів, прийнятих у країнах СНД з початку переходу до ринкової економіки, Господарський кодекс України є найбільш незвичайною, інноваційною частиною законодавства» [1]. Додатково, як зазначає академік НАН України В. К. Мамутов, ГК України став доступний на відповідних національних мовах у Польщі та Білорусі [2].

До речі, досвід кодифікації господарського законодавства України досі залишається затребуваним. Прикладом тому може слугувати інтерес, який проявляється до ГК України з боку наукових кіл та органів державної влади Республіки Казахстан. Зокрема, з метою вивчення досвіду розробки ГК України в 2011 р. до м. Донецька і м. Києва з офіційним візитом приїздила делегація Республіки Казахстан, представлена вченими із провідних наукових організацій і працівниками Міністерства юстиції цієї Республіки.

У розвиток цього співробітництва у вересні 2012 р. в м. Астана було організовано проведення міжнародної науково-практичної конференції «Систематизація законодавства в сфері підприємництва: стан і перспективи», за підсумками якої був виданий збірник матеріалів, який містить наукові роботи українських і казахських дослідників, присвячені визначенню напрямів кодифікації норм підприємницького права Республіки Казахстан. Примітно і те, що аналіз проекту Підприємницького кодексу Республіки Казахстан з відповідною оцінкою його положень було виконано українськими вченими-господарниками. Результатом цієї плідної спільної роботи стало прийняття 29 жовтня 2015 р. Парламентом Республіки Казахстан Підприємницького кодексу як основоположного акта, який визначає правові, економічні та соціальні умови і гарантії здійснення підприємництва, взаємодії суб'єктів підприємництва та держави. Підприємницький

кодекс Республіки Казахстан складається з 324 статей і набрав чинності з 01.01.2016 р., за винятком деяких положень, для яких визначено більш пізній термін [3].

Сама ідея кодифікації норм господарського (підприємницького) права одержала значне поширення в багатьох країнах світу. Зокрема, західноєвропейська правова традиція містить приклади існування комерційних (торгових) та цивільних кодексів. Юридична громадськість чудово обізнана про практику правозастосування цих кодексів у ФРН, Франції, Італії, Австрії та інших країнах. Крім того, правотворча практика окремих країн-учасниць Європейського Союзу свідчить про підвищений інтерес до кодифікації господарського (економічного) законодавства. Зокрема, наче можна визнати приклад законотворчої роботи парламенту Бельгії, який 21.02.2013 р. прийняв Господарський (Економічний) кодекс (Code de droit économique), який набрав чинності 21.05.2014 р. [4].

Досвід кодифікації комерційного законодавства був сприйнятий і окремими країнами, що входять у сім'ю загального права. Звичайно, в даному випадку йдеться про Єдиний торговий кодекс США. З упором на кодифікацію господарського законодавства проведені правові реформи в деяких країнах східної Азії. Зокрема, в Японії гармонійно співіснують Цивільний, Торговий і Господарський кодекси [5, с. 43].

Таким чином, при всій інформованості про стан правового регулювання господарських відносин у зарубіжних країнах на сьогодні відбувається навмисне спотворення дійсності з метою дезорганізації сфери правового забезпечення економіки. Вже неодноразово в друкованих засобах масової інформації та наукових виданнях підкреслювалася помилковість уявлень тих, хто намагається стверджувати про відсутність у зарубіжних країнах господарського законодавства і господарського права. Свідомо вводячи в оману органи державної влади та інспіруючи уявну неефективність ГК України, противники кодифікації господарського законодавства України нерідко порушують питання про скасування ГК України.

До речі, необхідно зазначити, що здійсню-

валися неодноразові спроби скасування ГК України. Зокрема, в 2008 р., маніпулюючи Кабінетом Міністрів України як суб'єктом законодавчої ініціативи, всупереч положенням Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. був внесений на розгляд Верховної Ради України законопроект «Про основні засади господарської діяльності» (реєстр. № 3060). Намагання замінити ГК України неповноцінним Законом, що налічував 23 статті, поставило під загрозу існування самої системи господарського законодавства України, яка забезпечує налагоджену діяльність сотень тисяч суб'єктів господарювання. Економічні втрати від прийняття цього законопроекту могли б у своїй сукупності паралізувати господарський механізм держави. Однак своєчасна реакція вчених-господарників, а також практикуючих юристів попередила настання негативних наслідків.

Спроби скасувати ГК України не припиняються досі. Зокрема, в 2014 р., переслідуючи мету ліквідації системи господарських судів, була здійснена спроба скасування ГК України. Про цей факт свідчить законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади у відповідності з європейськими стандартами», який був поширений Державною судовою адміністрацією і побічно набув розголосу в ході брифінгу Міністра юстиції України [6]. До того ж, даним законопроектом передбачалося скасування Господарського процесуального кодексу України.

Однак спільними зусиллями прогресивно налаштованої частини юридичної громадськості та представників бізнес-асоціацій вдалося попередити вчинення необдуманих кроків, що могли завдати значної шкоди правовій та економічній системам України.

Минуло небагато часу з останньої невдалої спроби дезорганізувати систему господарського законодавства України, як знову в листопаді місяці 2015 р. Міністерство юстиції України несподівано анонсує проведення прес-конференції, присвяченої ініціюванню питання щодо скасування ГК України. Як зав-

жди, вагомих аргументів висловлено не було, втім журналістам було надано великий обсяг неправдивої інформації, яка, на думку ініціаторів, слугує основою для прийняття рішучих заходів щодо скасування ГК України. Після незначної перерви, 21.01.2016 р., проводиться ще одна прес-конференція під головуванням Міністра юстиції України, спрямована на штучне приниження ролі і значення ГК України в регулюванні економічних відносин. Знову ініціатори заходу масивними словесними атаками намагались публічно девальвувати цінність ГК України.

При цьому положення Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. було повністю проігноровано, оскільки відстеження результативності регуляторного акта, яким є ГК України, не виконувалося. Про це свідчить лист Міністерства юстиції України від 16.12.2015 р. № 3464/Х-25554/8. Отже, на сьогоднішній день відсутня будь-яка об'єктивна оцінка результативності застосування ГК України.

Враховуючи євроінтеграційні устремління України та підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, навряд чи скасування ГК України може виступати свідченням зближення з європейськими правовими принципами. Вищенаведені приклади свідчать про те, що у провідних країнах Європи комерційні кодекси широко застосовуються, спираючись на багатовікові традиції.

При цьому, як підкреслює академік НАН України В. К. Мамутов, постійно проводиться робота з метою зближення вітчизняного господарського законодавства з нормами господарського права ЄС. Зокрема, вчений наводить приклад з внесенням змін у назву ст. 15 ГК України «Стандартизація і сертифікація у сфері господарювання», яка у редакції, прийнятій 1 грудня 2005 р., стала звучати як «Технічне регулювання у сфері господарювання». Технічне регулювання розглядається як частина правового регулювання, як одна з форм участі держави у сфері господарювання [2].

Скасування ГК України узгоджується не з європейськими стандартами, а з уявленнями викладачів цивільного права. Адже завжди простіше зректися того, що насилу розумієш. У такому випадку немає підстав для перегляду

усталених поглядів на природу правовідносин у сфері економіки. Як правило, на перший план виноситься аргумент, згідно з яким, на думку окремих дослідників, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) регулює сферу відносин, що утворюють предмет ГК України.

Слід зазначити, що такого роду судження – результат незнання цивільного законодавства. Як випливає зі ст. 1 ЦК України, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини. При цьому, якщо згадати формулювання норми ст. 1 на етапі розгляду ЦК України як законопроекту, то можна виявити, що зникло з чинної редакції застереження про підприємницькі відносини. Відповідно, сфера підприємництва як така, що не відповідає суті «особистих» відносин, була віднесена до предмета правового регулювання ГК України. І вже навряд чи можна посперечатися на те, що розробники ЦК України не могли не звернути увагу на це важливе уточнення. Це свідчить про їх згоду з таким результатом узгодження ЦК та ГК України ще на етапі законопроектної роботи.

При цьому важливо враховувати, що предмет ГК України значно ширше і не обмежується виключно відносинами підприємницького характеру. У цьому полягає одна з особливостей цього документа, оскільки важлива роль відводиться некомерційній господарській діяльності, досягненню соціально значущих результатів, у тому числі при здійсненні підприємницької діяльності.

У господарсько-правовій науці «господарування», «господарська діяльність» розглядаються як поняття більш широкі, ніж підприємництво. Практичне значення такого підходу виявилось, зокрема, в тому, що ще в 2001 р. було змінено назву розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. Назву «Злочини у сфері підприємництва» було замінено назвою «Злочини у господарській діяльності», оскільки колишня назва необгрунтовано звужувала сферу застосування норм кримінального права.

Усталеними слід вважати погляди на широку предметну сферу регулювання господарського права, яка не зводиться виключно до підприємницьких відносин з метою отримання прибутку. Сферу господарсько-право-

вих відносин складають і ті, підставою виникнення яких є не стільки отримання комерційної вигоди, скільки досягнення соціального добробуту, забезпечення і захист публічного інтересу. Такого роду відносини виникають у процесі здійснення некомерційної господарської діяльності. Господарювати означає ефективно відправляти повноваження власника щодо належного йому майна, раціонально управляти ним з метою задоволення власного інтересу (а щодо держави і муніципальних утворень – публічного інтересу). Раціональність може полягати і в задоволенні інтересу, який не може за своїми властивостями принести прибуток або дохід від якого незначний.

Обгрунтованою уявляється позиція академіка НАН України В. К. Мамутова і доктора юридичних наук І. В. Дойнікова, яка полягає в тому, що останнім часом спостерігається свого роду соціалізація господарської діяльності з переважанням соціальних інтересів і переважним їх задоволенням і забезпеченням. У світлі зазначеного показовим можна визнати досвід країн із західноєвропейською правовою традицією, які вже визнали важливість соціальної відповідальності бізнесу та необхідність врахування суб'єктами господарювання у своїй діяльності суспільних інтересів. Зокрема в законодавстві Данії чітко визначені умови, за дотримання яких суб'єкти підприємництва можуть претендувати на отримання певних фінансових та інвестиційних пільг. При цьому такі умови знаходяться в тісному взаємозв'язку з принципами корпоративної соціальної відповідальності, покликаними стимулювати комерційні організації в питаннях соціального забезпечення [7, с. 37]. Аналогічного характеру норма закріплена і в ч. 5 ст. 11 ГК України.

Не в останню чергу саме присутність в господарських відносинах, крім суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також суспільства (населення), на задоволення потреб якого спрямовані результати діяльності зазначених суб'єктів, зумовлюється специфіка методу господарсько-правового регулювання. Особливість останнього, як правильно зауважив

доктор юридичних наук Н. М. Коршунов, полягає в забезпеченні балансу засобів публічно-правового і приватноправового регулювання економічних відносин. За справедливим зауваженням Н. М. Коршунова, домогтися такого поєднання є можливим у межах Господарського кодексу як документа, покликаного оптимально поєднати засоби вертикального і горизонтального регулювання економічних відносин [8, с. 2].

Звісно, є й противники такого підходу до визначення сутності методу господарського права, які намагаються розколоти його на дві складові з віднесенням їх до двох традиційних правових галузей – цивільного та адміністративного права. Тим самим переслідується кінцева мета, яка зводиться до усунення самої можливості говорити про об'єктивно зумовлені закономірності в правовому регулюванні суспільних відносин, що вимагають використання комплексних правових інструментів. У зв'язку з цим слушним є твердження доктора юридичних наук В. К. Андреева про те, що той або інший метод правового регулювання не виступає неодмінним елементом, властивим лише певним галузям права, до того ж, межі між якими встановлені досить умовно [9, с. 8]. Такої ж точки зору дотримується і академік НАН України В. К. Мамутов, відзначаючи відсутність між галузями права «китайської стіни».

До того ж, не виглядають серйозними аргументи, якими деякі вчені намагаються переконати у можливості застосування цивільно-правових норм до господарських, торгових відносин. При цьому прихильники такого підходу недостатньо повно враховують історію розвитку права і новітню історію кодифікації.

На недоліки, викликані гіперболізацією значущості цивільного права у всіх сферах життєдіяльності, неодноразово вказувалося як в українській, так російській юридичній літературі. Мабуть, цими факторами пояснюється критика російськими вченими Концепції розвитку цивільного законодавства Російської Федерації, опублікованої наприкінці 2009 р. Зокрема, вченими звертається увага на неприйнятність розмежування публічно-правових і приватноправових норм, які ефективно

взаємодіють у рамках одного нормативно-правового акта. Як зазначає академік РАН Ю. К. Толстой, «в розділі про речові права передбачається «перетягнути» у ЦК РФ (зрозуміло, з необхідною переробкою) чи не всі норми відповідних кодексів і законів, які мають приватноправову природу, залишивши в них лише норми публічного права. Ця операція видається мені вкрай небезпечною» [10].

Вищенаведене дає можливість з упевненістю стверджувати, що в поєднанні переваг публічно-правових і приватноправових методів правового регулювання суспільних відносин і нівелюванні супутніх такому поєднанню недоліків полягає **інтегративна сутність і особливість науки господарського права**. Відзначаючи особливість господарсько-правового методу, член-кореспондент НАПрН України Г. Л. Знаменський звернув увагу на зростаючу роль так званої «кентавристики» в науці у цілому і правовій зокрема. Адже саме при поєднанні, на перший погляд, несумісних субстанцій в науці вдавалося відкрити нові, раніше не досліджені горизонти для наукових пошуків. У даному випадку вдалося досягти саме такого результату, який, до того ж, отримав нормативне закріплення. Зокрема, поєднання засобів ринкової саморегуляції економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів визнано в Україні в якості ключового базису для реалізації регулятивного потенціалу ГК та основи формування правового господарського порядку.

Важливо відзначити те, що з прийняттям ГК України вдалося досягти уніфікації безлічі нормативних актів, що регламентують у тій або іншій мірі господарську діяльність, організувавши їх у певну чітко злагожену систему господарського законодавства. При цьому багато в чому завдяки саме ГК України вдалося уникнути непоправних наслідків в економіці країни. Зокрема, були попереджені спроби реорганізації закритих акціонерних товариств, приватних і дочірніх підприємств, концернів, консорціумів, асоціацій, корпорацій та інших невідомих для ГК України організаційно-правових форм господарювання у відкриті акціонерні товариства. Необхідно згадати і те, що норми ГК України дозволили збе-

регги значну частину майнових активів у державній та комунальній власності, закріпивши положення про можливість володіння, користування та розпорядження ними на праві господарського відання або оперативного управління. Як відомо, подібні інститути не передбачені у нормах ЦК України, які, до того ж, передбачали визнання за юридичними особами статусу суб'єктів права приватної власності без будь-яких застережень і винятків. Додатково слід вказати на те, що необмеженій можливості сторін у договорі врегулювати свої відносини на власний розсуд, іноді на нерівноправних засадах, ГК України протиставив збалансовану систему правових заходів щодо захисту економічно «слабких» суб'єктів господарювання.

Крім того, у ЦК України закладено основи для розвитку вільних економічних зон (ВЕЗ), ефективність діяльності яких доведена в різних країнах світу. Лише у 2003 р., за два роки до скасування пільгового та митних режимів у межах ВЕЗ, було затверджено 630 інвестиційних проектів, вартість яких склала 2,7 млрд дол. США і було залучено в економіку України понад 1 млрд дол. США у вигляді інвестицій [11, с. 27]. Звісно, даний напрям господарсько-правового регулювання на теперішній час потребує відповідного удосконалення.

Звичайно, навряд чи цим може вичерпуватися позитивний ефект впливу ГК України на систему економічних відносин, і бажаючі почерпнути більш детальну інформацію про практику правозастосування норм господарського законодавства можуть звернутися до інтернет-сторінки

Інституту економіко-правових досліджень НАН України, розміщеній за адресою: <http://iepd.dn.ua>, а також <http://hozpravo.com.ua>.

У цілому про ефективність господарсько-правового регулювання економіки України може свідчити не тільки особиста оцінка авторів, а й отримані за час дії ГК України позитивні відгуки від зарубіжних юристів-практиків і вчених. Не дивно, що і наші російські колеги – представники школи господарського права – активно виступають з ідеєю розробки або законопроекту «Про засади державного регулювання підприємницької діяльності в Російській Федерації» (доктор юридичних наук В. К. Андреев), або Господарського (Підприємницького) кодексу (доктор юридичних наук Н. М. Коршунов), Концепції господарського (підприємницького) законодавства (доктор юридичних наук І. В. Дойніков). Безсумнівно, кумулятивний ефект цих пропозицій в найближчому майбутньому отримає певну формальну об'єктивізацію.

Підсумовуючи вищевикладене, хочеться підкреслити інтегративність господарсько-правової доктрини не тільки в межах однієї держави, а й її важливість у контексті посилення міжнародних правових досліджень. Хочеться також закликати Міністерство юстиції України не вчиняти поспішних кроків, спрямованих на скасування ГК України, оскільки комуністичний підхід «ми доценту все зруйнуємо, а потім...» нерозумний і веде лише до знищення ефективно працюючої системи господарського законодавства України.

Список використаних джерел

1. Butler W. E. Economic Code of Ukraine. London, Wildy, Simmonds and Hill, Publishing, 2004. – P. IX.
2. Мамутов В. К. Хозяйственному Кодексу Украины – десять лет [Електронний ресурс] / В. К. Мамутов. – Режим доступу : http://hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=663&ID=666.
3. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 г. № 375-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=38259854.
4. Code de droit économique [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.droitbelge.be/codes.asp#econ>.
5. Хозяйственное право / под ред. акад. В. К. Мамутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – 912 с.
6. Грядут масштабные реформы судебной системы – глава Минюста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comments.ua/politics/485351-gryadut-masshtabnie-reformi-sudebnoy.html>.
7. Ручкина Г. Ф. Социальная ответственность субъектов предпринимательской деятельности и правовое регулирование отношений по распределению прибыли / Г. Ф. Ручкина, В. В. Купызин // Предпринимательское право. – 2010. – № 1. – С. 35–40.

8. Коршунов Н. М. Противостояние «хозяйственников» и «цивилистов» в контексте конвергенции частного и публичного права / Н. М. Коршунов // Предпринимательское право. – 2011. – № 1. – С. 2–4.

9. Андреев В. К. Сущность и структура предпринимательского права / В. К. Андреев // Бизнес и право в России и за рубежом. – 2010. – № 3. – С. 8–14.

10. Толстой Ю. К. О концепции развития гражданского законодательства [Электронный ресурс] / Ю. К. Толстой. – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=4&art=233>.

11. Зельдіна О. Р. Спеціальний режим господарювання : навч. посіб. / О. Р. Зельдіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 112 с.

Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Хозяйственный кодекс Украины – путь к европейским правовым традициям.

В статье освещены основные этапы кодификации хозяйственного законодательства Украины. Рассмотрены примеры из зарубежного опыта построения системы правового регулирования экономических отношений. Приведены аргументы касательно несостоятельности идеи об отмене Хозяйственного кодекса Украины.

Ключевые слова: Хозяйственный кодекс Украины, хозяйственное законодательство, кодификация, экономические отношения.

Ustimenko V. A., Dzhabrailov R. A. The economic code of Ukraine – the way to European legal traditions.

The article highlights the main stages of the codification of economic legislation of Ukraine. Examples of foreign experience of construction of system of legal regulation of economic relations. The arguments about insolvency of the idea to abolish the Economic code of Ukraine.

Key words: Economic code of Ukraine, economic law, codification, economic relations.